

Як видно з рис. 3, сезонна міграція властива до таких країн, як РФ, Польща та Угорщина. Відносно висока частка (майже 30 %) тимчасової міграції тривалістю від 1 до 3 місяців, що представлена у Португалії, пояснюється тим, що після 2005 р., як уже наголошувалося, тенденції трудової міграції до цієї країни зазнали певних змін. Тимчасовість працевлаштування в цій країні пояснюється кроковою міграцією, коли українські трудові мігранти почали масово переїжджати з цієї країни до інших країн ЄС.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можемо констатувати наявність певних трансформацій щодо динаміки та географічного розподілу трудових мігрантів відносно країн призначення, і окреслити такі їх періоди: 1) до кінця 90-х років – міграція до Росії, Польщі, Чехії; 2) кінець 90-х – початок 2000 р. – скорочення частки мігрантів до Росії та активізація міграції до Греції, Італії, Іспанії, Португалії; 3) зменшення кількості мігрантів до Португалії та Греції, різке зростання обсягів міграції до Росії, США та Великобританії. Тим не менше цей аналіз не є вичерпним, оскільки існує потреба доповнення його подальшими емпіричними оцінками щодо кваліфікаційного, вікового та гендерного розподілу українських трудових мігрантів, а також з'ясування основних чинників та наслідків трудової міграції в Україні.

Література: 1. Шульга Н. Большое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 687 с. 2. Пархоменко Н. Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології: інформаційно-аналітичне видання / Н. Пархоменко, А. Стародуб. – К., 2005. – 115 с. 3. Либанова Э. Формирование потоков трудовых миграций в приграничных регионах Украины / Э. Либанова, А. Позняк // Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдавия, Россия и Украина : Сб. научных трудов. – К., 2002. – С.124–144. 4. Хомра О. Сучасна українська трудова міграція: статус та можливості / О. Хомра // Парламентські слухання "Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції": інформаційно-довідкові матеріали. – К., 2004. – С. 11–29. 5. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції / за ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – 248 с. 6. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. Малиновська. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 171с. 7. Правовий та соціальний виміри міграції: що отримують, втрачають і чого потребують на батьківщині українські трудові мігранти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.openukraine.org/doc/migration/Presentations/present_%20OpenUkraine.ppt. 8. Italy. Cultural Minorities, Groups and Communities [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.culturalpolicies.net/web/italy.php?aid=421>. 9. Fonseca L. M. Ukrainian Migration into Portugal; a Geographical Approach [Electronic resource] / L. M. Fonseca. – Access mode : <http://www.openukraine.org/doc-/migration-/Presentations/UkrainiansPortugalFonsecaEsteves.ppt>. 10. Національний інститут статистики Португалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ine.pt. 11. Зовнішня трудова міграція населення України / за ред. Е. М. Либанової. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2009. – 120 с.

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Назарова Г. В.

Стаття надійшла до редакції
11.03.2011 р.

УДК 336.71

**Шморгай М. Б.
Кривень Н. В.**

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО МІКРОКРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто вплив фінансово-економічної кризи на банківське мікrokредитування малого бізнесу в Україні. Проведено статистичний аналіз ринку мікrokредитування малого бізнесу та досліджено сучасні тенденції розвитку банківського мікrokредитування. Розроблено практичні рекомендації щодо подальшого розвитку програм мікrokредитування малого бізнесу в Україні.

Аннотация. Рассмотрено влияние финансово-экономического кризиса на банковское микрокредитование малого бизнеса в Украине. Проведен статистический анализ рынка микрокредитования малого бизнеса и исследованы современные тенденции развития банковского микрокредитования. Разработаны практические рекомендации касательно дальнейшего развития программ микрокредитования малого бизнеса в Украине.

Annotation. The influence of financial economic crisis on the banks of small micro business in Ukraine is considered. A statistical analysis of market micro and small businesses about the current trends in micro credit bank is held. Practical guidelines concerning the further development of microcredit programs small business in Ukraine are developed.

Ключові слова: малий бізнес, банк, мікrokредит, мікrokредитування, міжнародна програма, тенденції розвитку, фінансово-економічна криза.

За останні роки українські банки значно просунулися в розвитку, наростили свій капітал та розширили мережу, однак якість фінансових послуг, які вони надають, ще залишається на досить низькому рівні. Так, сукупний банківський кредит приватним позичальникам складає лише 40 % вітчизняного ВВП, у той час як у західних країнах цей показник перевищує 200 %. Вітчизняний малий бізнес вкрай потребує фінансової підтримки банків. Тому аналіз тенденцій розвитку мікrokредитування банківським сектором бізнесу допоможе окреслити шляхи подальшого розвитку мікrokредитування та його значення у зростанні економіки країни та банківського сектору зокрема. У зв'язку з цим актуальним є питання характеристики умов, які будуть сприяти подальшому наданню мікrokредитів малому бізнесу в Україні.

Питанням розвитку банківського мікrokредитування малого бізнесу в Україні займаються вітчизняні науковці Барановський О. І., Варналій З. С., Вовчак О. Д., Ковалевська Н. Ю., Козоріз М. А., Кузнецова А. Я., Ляпіна К. М., Слав'юк Р. А., Смовженко Т. С., Реверчук С. К. та ін. Вивчення опублікованих за цією тематикою робіт та практичних розробок дозволили зробити висновки про те, що в наукових працях названих науковців досліджуються проблеми мікrokредитування малого бізнесу без ураху-

вання наслідків фінансово-економічної кризи, на що авторами зроблено акцент у цій статті. Викладене вище зумовлює актуальність даної роботи.

Метою даної статті є дослідження тенденцій розвитку банківського мікрокредитування та запропонування практичних рекомендацій, які будуть сприяти подальшому наданню мікрокредитів малому бізнесу.

На даний час у всіх банків – учасників Програми мікрокредитування в Україні: Райффайзен Банк Аваль, Приватбанк, банк "Форум", ПроКредит Банк, Кредитпромбанк, Кредобанк, Мегабанк, банк "Львів", що реалізується за допомогою Німецько-Українського фонду (НУФ) та Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), є програми фінансування за власні кошти. На фоні зниження кредитних рейтингів України ціна позик, наданих західними партнерами, різко підвищилась, що одразу відобразилось на вартості кредитування для малого бізнесу. Так, ставка за мікрокредитами у 2008 році становила не менше 17 – 20 % у гривнях, а у 2010 році – 22 – 24 % в гривнях.

У цей же час на ринок вийшли такі банки, як ВТБ Банк, Альфа-Банк, БМ банк, які почали видавати кошти на потреби кредитування малого бізнесу за власні ресурси.

Починаючи з жовтня 2008 року через світову фінансово-економічну кризу в банках України спостерігалась гостра нестача ліквідності. Це змусило їх не тільки припинити видачу нових кредитів, а й заморозити вже діючі кредитні лінії. Зростання простроченої заборгованості різко збільшило величину обов'язкових резервів під кредитні операції. Падіння процентних доходів, разом зі зростанням ціни пасивів, призвели до значних збитків. Вихід на прибутковий рівень банкіри пов'язують зі зростанням доходів, у тому числі від надання послуг клієнтам малого бізнесу.

Для відновлення мікрокредитування в період економічної кризи банки кардинально змінили процедуру видачі кредитів. Якщо до жовтня 2008 року основні рішення приймалися місцевими філіями, в межах наданих їм кредитних лімітів, то у кризовий період – відповідними департаментами головних офісів банків. Передусім у них запроваджена нова, більш жорстка система оцінки ризиків, змінені процедури щодо оцінки застави. Дослідження свідчать, що з 2009 року повноваження служби ризиків різко зросли за рахунок повноважень місцевих банківських відділень, що призвело до врахування тих типів ризиків, які не враховували кредитні експерти на місцях.

На початку 2009 року видача позик була розморожена для корпоративних клієнтів, з третього кварталу 2009 року та більш активно з початку 2010 року розпочалось кредитування суб'єктів підприємництва. І якщо в корпоративному сегменті найбільшу частку зайняли держбанки, то в сегменті малого бізнесу – "дочки" іноземних банків (УкрСиббанк, Райффайзен Банк Аваль, ОТП Банк та ін.), які отримали підтримку і поповнення капіталу від материнських структур. Вони фокусуються на коротких кредитах, оскільки "довгі" гроші ще не з'явилися в країні.

У той же час фінансисти не збираються проводити суттєву лібералізацію ні вимог до позичальників, ні умов кредитування. Пріоритетними клієнтами банкіри вважають перевірених клієнтів з бездоганною кредитною історією або найменш ризикові категорії позичальників, такі, як експортери.

Перед видачею позики банк, як правило, скрупульозно перевіряє фінансові можливості клієнта. При вивченні запиту щодо кредиту фінансисти повинні чітко для себе визначити, чи є постійні грошові потоки у позичальника, який звертається за кредитом, яким чином він отри-

мує прибуток, за рахунок яких коштів буде обслуговуватися кредит. Не менш вагомими для банку є чіткі і зрозумілі перспективи зростання галузі, в якій працює позичальник.

Основним завданням перевірки кредитоспроможності малого бізнесу є фінансовий аналіз бізнесу, де служба ризиків банку:

- складає звіт про доходи і витрати клієнта за останній рік. У випадку яскраво вираженої схильності бізнесу до сезонних коливань максимально точно відображаються можливі зміни статей елементів доходів і витрат у розрізі конкретних сезонів. Головна мета звіту про доходи і витрати – визначити прибутковість бізнесу і встановити залежно від цільового призначення можливість клієнта щомісяця повертати кредит з одержуваного прибутку;

- складає баланс бізнесу клієнта на дату заявки або на перше число поточного місяця, розрахунок і аналіз фінансових коефіцієнтів на підставі балансових та динамічних показників. Баланс, а також основні коефіцієнти демонструють загальний стан бізнесу, відповідність структури балансу здійснюваній діяльності і меті передбачуваного кредиту. Отримані значення фінансових коефіцієнтів порівнюються з нормативними;

- перевіряє наявність у позичальника позабалансових зобов'язань перед третіми особами (надані гарантії, поруки, інші зобов'язання) та аналіз можливого їх впливу на виконання клієнтом зобов'язань за кредитним договором;

- складає прогноз руху коштів. Також аналізуються ступінь професійності власників, структура клієнтської бази, конкуренція в галузі, тривалість ділової активності та ін. [1].

Службою оцінки застави, у свою чергу, перевіряється наявність та встановлюється застава вартість забезпечення, динаміка цін на нього. Свої перевірки проводять і юридична служба, і служба безпеки.

Отже, як бачимо, процедура отримання кредиту починаючи з 2009 року значно ускладнилася, займає набагато більше часу і потребує більше витрат як зі сторони позичальника, так і зі сторони банку. З одного боку, малому бізнесу стало важче отримати кредит, адже описана вище процедура для них є заважкою у плані надання інформації та документів. З іншого – з огляду на те, що на даний час, за міжнародними оцінками, більше 30 % кредитного портфеля банків перебуває у прострочці, що призвело до великих збитків банків, посилення вимог до позичальників є не обхідним. Так, згідно з усередненими даними агентства Fitch Ratings за 12 кредитно-фінансовими установами, що мають рейтинги даного агентства, на кінець 2010 року рівень проблемних боргів цієї групи банків склав 56 % (18 % – прострочені на строк понад 90 днів і 38 % – реструктуризовані кредити), тоді як за підсумками минулого року – 50 % (15 і 35 % відповідно) [2].

Станом на 01.11.2010 року банківські активи становили 917,6 млрд грн (на 01.11.2009 року – 938,6 млрд грн, на 01.11.2008 року – 623,6 млрд грн, а, скажімо, на 01.11.2006 року – лише 223 млрд грн) [3]. Приріст з початку 2010 року склав 37,3 млрд грн. Отже, прослідковується тенденція до загального нарощування активів, що спостерігалось протягом останніх років, однак була пригальмована через фінансово-банківську кризу. При цьому обсяг кредитного портфеля становив на 01.01.2010 р. 74,6 %. Зазначимо, що у 2009 році цей показник склав 81,4 % (на 01.01.2008 року – 78,9 %, та на 1.01.2007 року – 76,4 %).

У той же час власний капітал банківської системи України виріс на 17,6 млрд грн і станом на 01.10.2010 року склав 132,8 млрд грн. Слід зазначити, що збільшення обсягу статутного капіталу банків з початку року склав 20,77 млрд грн [3].

Відтак, незважаючи на ці позитивні результати, у першому півріччі 2010 року банки отримали збиток у розмірі 10,0 млрд грн (у 2009 році збиток склав 20,9 млрд грн). У другому півріччі 2010 року кредитування малого бізнесу дещо активізувалось. Причиною послужило закономірне погавлення восени 2010 року бізнес-активності підприємництва, а крім того, – стабільне зростання депозитних коштів у банках. Відчуваючи колосальний обсяг ліквідності, банки намагаються розширити програми кредитування і таким чином вкласти вільні кошти у високоприбуткові активи.

Сьогодні банки пропонують підприємству скористатися різними кредитними програмами, в числі яких кредити на поповнення обігових коштів, кредити на купівлю нерухомості, автомобілів і обладнання (рис. 1).

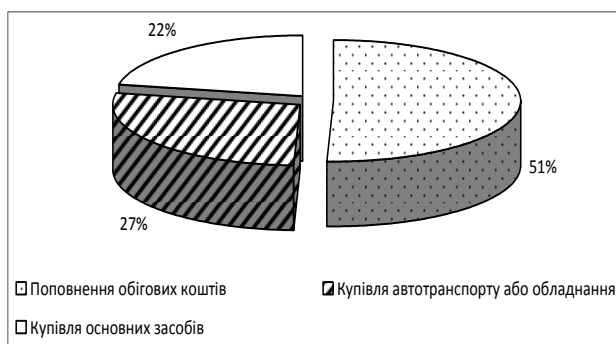

Рис. 1. Структура виданих банками кредитів за цілями використання коштів (січень – жовтень 2010 року) [4]

Як свідчать аналітичні дані [4], найчастіше малий бізнес звертається до банків за кредитами на поповнення обігових коштів (51%). Станом на кінець 2010 року таке кредитування здійснювало 15 із 25 найкрупніших банків України. Якщо підприємство працювало стабільно навіть у період кризи, наприклад, таких компаній чимало в харчовій галузі, має канали реалізації, не постраждало від валютних ризиків, то сьогодні банки готові фінансувати навіть інвестиційні проекти.

Аналіз структури кредитного портфеля відповідно до галузей діяльності клієнтів (рис. 2) свідчить про те, що 55% усіх діючих кредитів вкладено у сферу торгівлі і тільки 1% – у сільське господарство.

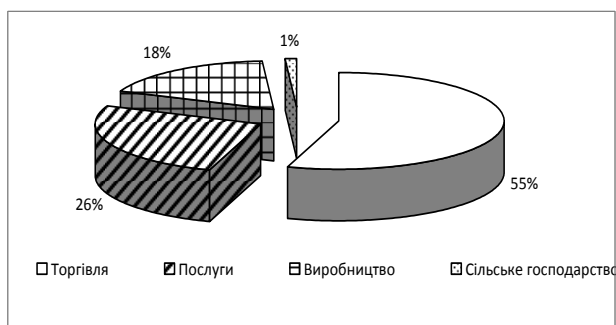

Рис. 2. Структура виданих банками кредитів за галузями діяльності клієнтів (січень – жовтень 2010 року) [4]

Серед внутрішніх факторів, що зумовлюють таку малу частку кредитів у сільське господарство в загальному обсязі кредитного портфеля, можна відзначити високий ризик даної галузі. Аграрний сектор економіки – специфічна сфера діяльності, для якої велике значення має сезонність, тому основний прибуток такі підприємці отримують восени, після збору врожаю. Лише в деяких банках розроблені спеціальні програми кредитування для підприємців-аграріїв.

Більшість кредитних договорів укладається на термін до одного року (80%) на поповнення обігових коштів, рідше – до трьох років (20%). Така ситуація пов'язана з обережністю банків вкладати кошти в довгострокові активи через існуючі проблеми в економіці країни та наявність розривів між термінами виданих кредитів і залучених коштів. Необхідно зазначити, що спостерігається стійка тенденція до зростання мінімальної суми видачі кредиту. Так, вітчизняні банки декларують, що можуть видавати малому бізнесу кредити в різних розмірах – як від 50 тисяч гривень, так і від 300 тисяч гривень і вище, але, як правило, вони тяжіють до верхньої межі. Якщо, наприклад, сума кредиту становить 100 тисяч гривень і менше, то в такому випадку задля збереження дохідності кредитор збільшує або плату за кредит, або комісію за видачу. У деяких банках, особливо з іноземним капіталом, мінімальна сума видачі сягає одного мільйону гривень і вище. Проте і для отримання великого кредиту банки в обов'язковому порядку вимагають від малого бізнесу надання високоліквідної застави, а часто, окрім цього, ще й поручительства.

У період світової фінансово-економічної кризи малий бізнес зіткнувся з падінням попиту на його товари і послуги. Для прикладу роздрібний товарообіг в Україні, що відображає стан споживчого ринку, за даними Держкомстату, у 2009 році зменшився на 21%. Падіння продажів призвело до скорочення операційного прибутку, що сильно обмежило можливості підприємництва обслуговувати заборгованість за банківськими кредитами, а для частини зробило його неможливим. У той же час у період кризи був недоступний механізм перекредитування, оскільки вітчизняні банки практично не видавали кредити.

Проте макроекономічні причини стали не основною проблемою такої ситуації. В умовах жорсткої конкуренції на фінансовому ринку банки прагнули будь-що наростити обсяг кредитного портфеля. Недостатньо глибокий аналіз фінансового стану позичальника, відсутність дисконтування застави з урахуванням ризику його знецінення в докризовий період і призвели в період кризи до високого рівня проблемної заборгованості. Як наслідок, суттєво змінились коефіцієнти основних показників оцінки бізнесу. Наприклад, коефіцієнт покриття заставою суми кредиту – з <math>3 < 1,2 < < 2</math>, частка власного капіталу до залучених коштів – з 30:70 до 1:1, термін аналізу діяльності бізнесу – із 6 місяців до 3 років.

Звернемо увагу на одну з найбільших проблем банківського кредитування малого бізнесу, а саме високу вартість кредитів. Дані дослідження свідчать, що станом на 1 січня 2011 року середня ставка за кредитами на поповнення обігових коштів у національній валюті (терміном на 1 рік) склала 21,6% річних, за кредитами на купівлю нерухомості (на 3 роки) 20,8%, за кредитами на купівлю обладнання (на 3 роки) – 24,3%, за кредитами на придбання автомобіля (на 3 роки) – 22,4% [4].

За період із січня по жовтень 2010 року ставки за кредитами продовжували впевнене падіння. Цю тенденцію можна яскраво побачити на прикладі процентних ставок, на найпопулярніший продукт для малого бізнесу – кредит на поповнення обігових коштів (рис. 3).

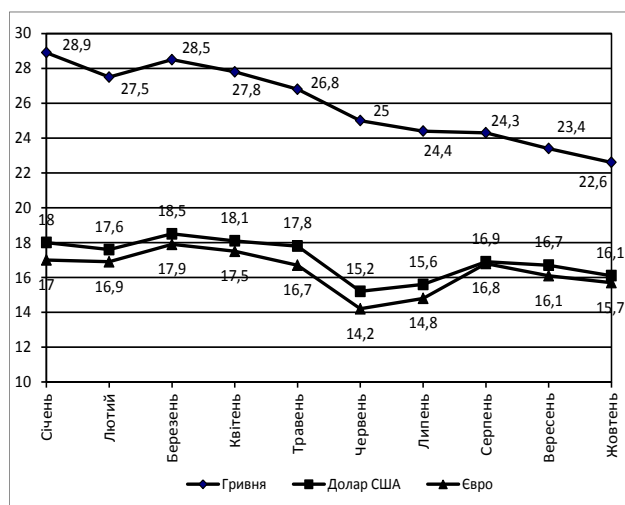

Рис. 3. Динаміка середніх ставок за кредитами на поповнення обігових коштів у 2010 році [4]

Станом на жовтень 2010 року ставка на кредит на поповнення обігових коштів для малого бізнесу в гривні становила 22,6 %, у доларах США – 16,1 % і відповідно в євро – 15,7 %. Отже, проведений авторами аналіз вартості мікрокредитів для малого бізнесу показує, що ставки за мікрокредитами для малого бізнесу поступово знижуються, проте плата за кредит не є єдиною перешкодою щодо доступу до грошових ресурсів. Велику роль відіграють: процедура видачі кредитів, методика оцінки застави, можливість продажу підприємства супутніх продуктів, що, у свою чергу, впливає на загальну вартість обслуговування боргу в тому чи іншому банку.

Станом на вересень 2010 року змінилися вимоги до забезпечення. Після єдиного можливих кризових видів застави – нерухомості, що покриває кредит у два рази, або депозитів, розміщених обов'язково у валюті кредиту, зараз у структурі забезпечення з'явилися автомобілі, обладнання та товари в обороті. Стало можливим надання популярних до кризи бланкових овердрафтів та деяких інших, що несуть у собі мінімальний кредитний ризик продуктів без забезпечення (наприклад, тендерних гарантій).

В Україні нині сформувався рейтинг Топ-10 банків, за обсягами мікрокредитування малого бізнесу: Приват-Банк, Прокредитбанк, Укрсиббанк, Укрсоцбанк, Райффайзен Банк Аваль, ОТП Банк, ВТБ Індексбанк, банк "Форум" та Альфа-Банк. Ці фінансові установи видають кредити на більш жорстких умовах, ніж були до 2008 року, що не дозволяє активно кредитувати малий бізнес. У цілому отримуваних коштів реальним сектором економіки не вистачає, а бізнес ще не пристосувався до нових умов на ринку.

За прогнозами аналітиків, темпи зростання кредитного портфеля юридичних осіб у банківській системі у 2010 році навряд чи перевищать 5 – 8 %. Активне кредитування бізнесу банки мають намір розпочати лише у 2011 році. Якщо 2009 – 2010 роки стали періодом реструктуризації кредитів, то у 2011 році всі банки, які впоралися з проблемною заборгованістю і вийшли з піке, будуть поступово відновлювати портфель кредитів юридичних осіб [5].

Уже на кінець 2010 року банківська система отримала позитивні результати. Нинішні зусилля банків зі збільшення активних операцій дозволили їм не тільки утри-

матися на рівні показників 2009 року, але й продемонструвати зростання. У цілому у банківській системі у 2010 році кредитний портфель мав тенденцію до збільшення відносної частки юридичних осіб – із 65,82 % у 2009 році до 70,37 % у 2010 році і склав у цілому 430,1 млрд грн. Відповідно кредитний портфель фізичних осіб знизився із 28,75 до 23,81 % і складає 145,5 млрд грн. Таким чином, фінансові установи поновили кредитування менш ризикових груп позичальників – великих товаровиробників та торговців, у той час як сегмент малого бізнесу та фізичних осіб залишили на більш віддалені терміни [6].

Таким чином, на основі оцінки та характеристики викладених вище умов, які сприятимуть подальшому наданню мікрокредитів малому бізнесу в Україні, автори пропонують банкам такі рекомендації щодо активізації програм мікрокредитування:

- збільшити кількісний обсяг залучених до програми мікрокредитування представників малого бізнесу. Запровадження програм з надання мікрокредитів для розвитку малого підприємництва дасть очікуваний дохід тільки в тому випадку, якщо процес кредитування буде охоплювати широкі маси підприємців. Одночасно це вимагає забезпечення ефективного обслуговування великих потоків клієнтів при мінімальних операційних витратах і часу на здійснення операцій;

- зменшити внутрішньобанківські витрати на реалізацію програм мікрокредитування. Розвиваючи кредитний напрям бізнесу, банк намагається знайти баланс між необхідністю продукту з боку споживача і прибутковістю програм кредитування для самого банку. Перше вимагає забезпечення привабливості кредитних продуктів для клієнтів за рахунок створення вигідних фінансових умов позики і зручних способів погашення процентів за ним, друге – оптимізації процесу обслуговування клієнтів з метою зроби-ти його найменш ресурсовитратним;

- створити ефективну службу кредитних ризиків у банківській установі, від якої залежить успішність її роботи. Завданням служби кредитних ризиків є вміння правильно прорахувати, розпізнати ризики, а також їх передбачити й мінімізувати.

Виконання перелічених рекомендацій буде сприяти подальшому розвитку банківських програм мікрокредитування малого бізнесу.

Література: 1. Положення про порядок реалізації програм кредитування за лініями ЄБРР, НУФ та за власні кошти банку в АКБ "Форум". 2. <http://www.fitchratings.ru>. 3. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>. 4. Офіційний сайт "Простобанк консалтинг". – Режим доступу : <http://www.prostobank.ua>. 5. Сайт незалежного майданчику, де зібрана воедино вся інформація про банківську систему України. – Режим доступу : www.banki.ua. 6. Офіційний сайт Фінансово-аналітичної групи "Про-консалтинг". – Режим доступу : <http://www.pro-consulting.com.ua>.

Рецензент
канд. екон. наук,
доцент Колодізєв О. М.

Стаття надійшла до редакції
22.04.2011 р.